

**ГАЛУЗЕВЕ РЕМАРКУВАННЯ ТЕХНІЧНОЇ ЛЕКСИКИ
В ПЕРЕКЛАДНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ 1960-Х РОКІВ
(НА МАТЕРІАЛІ «УКРАЇНСЬКО-ФРАНЦУЗЬКОГО СЛОВНИКА» 1963 РОКУ)**

Леся Оліфіренко

кандидат філологічних наук, доцент,

Український мовно-інформаційного фонду НАН України

ORCID ID 0009-0009-5453-6090

olifirenkole@gmail.com

Ключові слова: *технічна лексика, ремарка, українсько-французький словник, термінологія.*

У статті проаналізовано особливості галузевого ремаркування технічної лексики в перекладній лексикографії 1960-х років на матеріалі першого «Українсько-французького словника» 1963 року. Об'єктом дослідження є технічна та науково-технічна термінологія, зафіксована в реєстрі цього перекладного загальномовного словника, предметом – принципи її ремаркування, галузева диференціація та ступінь системності використання відповідних позначок. У роботі розглянуто кількісне представлення технічної лексики в цьому словнику, охарактеризовано типи галузевих ремарок (техн., ел., фіз., мат., мор., ав. та ін.), а також проаналізовано випадки комбінованого ремаркування, що відображають міждисциплінарний характер термінів. Порівняльний аналіз із академічними тлумачними словниками української мови – «Словником української мови» в 11 томах та «Словником української мови» у 20 томах – дав змогу виявити спільні й відмінні підходи до кваліфікації та ремаркування технічної лексики в словниках різного типу. Установлено, що в Українсько-французькому словнику 1963 року галузеве ремаркування виконує не лише ідентифікаційну, а й пояснювальну функцію, орієнтуючи користувача на сферу фахового вживання терміна, що не є типовим для перекладних загальномовних словників. Окрему увагу приділено технічним лексемам без галузевих позначок та причинам їхнього немаркованого подання. Зроблено висновок, що аналізоване видання посідає проміжне місце між перекладним і термінологічно орієнтованим словником, а його практика галузевого ремаркування відбиває лексикографічні та науково-технічні пріоритети доби. Результати дослідження можуть бути використані в подальших студіях з історії української лексикографії, термінографії, а також із проблем ремаркування спеціальної лексики.

**SUBJECT-FIELD LABELING OF TECHNICAL VOCABULARY
IN TRANSLATION LEXICOGRAPHY OF THE 1960S
(BASED ON THE UKRAINIAN-FRENCH DICTIONARY OF 1963)**

Lesya Olifrenko

*PhD in Linguistics, Associate Professor,
Ukrainian Lingua-Information Foundation of NASU*

Key words: *technical vocabulary, usage label, Ukrainian-French dictionary, terminology.*

The article analyzes the features of subject-field labeling of technical vocabulary in translation lexicography of the 1960s, based on the first Ukrainian-French Dictionary published in 1963. The object of the study is technical and scientific-technical terminology recorded in the register of this general bilingual dictionary, while the subject of the research comprises the principles of its labeling, field differentiation, and the degree of consistency in the use of relevant labels. The paper examines the quantitative representation of technical vocabulary in the dictionary, characterizes the types of subject-field labels (tech., elec., phys., math., mar., aviat., etc.), and analyzes cases of combined labeling that reflect the interdisciplinary nature of technical terms. A comparative analysis with academic explanatory dictionaries of the Ukrainian language – the eleven-volume Dictionary of the Ukrainian Language and the twenty-volume Dictionary of the Ukrainian Language – made it possible to identify common and divergent approaches to the qualification and labeling of technical vocabulary in dictionaries of different types. It has been established that in the Ukrainian–French Dictionary of 1963 subject-field labeling performs not only an identificational but also an explanatory function, orienting the user toward the professional domain of term usage, which is not typical of general bilingual dictionaries. Particular attention is paid to technical lexical units without subject-field labels and to the reasons for their unmarked presentation. It is concluded that the dictionary under analysis occupies an intermediate position between a translation dictionary and a terminologically oriented reference work, and that its subject-field labeling practices reflect the lexicographic and scientific-technical priorities of the period. The results of the study may be used in further research on the history of Ukrainian lexicography, terminology studies, and issues of labeling specialized vocabulary.

Українсько-французький перекладний загальнономовний словник авторів О. Андрієвської та Л. Яворської (близько 50 тисяч слів), що вийшов друком у Києві 1963 року (далі – УФС-63), є першим масштабним перекладним виданням такого типу в українській лексикографії ХХ століття. Його структура, добір лексики та принципи ремаркування відображають не лише мовну практику свого часу, але й культурно-політичні та науково-технічні орієнтири тієї доби, слугуючи своєрідним культурним вікном у 60-ті роки минулого століття. На особливу увагу заслуговує технічна термінологія, яка надзвичайно широко представлена в УФС-63. Це можна пояснити як впливом активної індустріалізації та науково-технічного прогресу в СРСР у 1950–60-х роках, так і прагненням укладачів презентувати в перекладі практично значиму лексику, що відповідала

ідеологічному впливу на технічний розвиток держави. УФС-63 має нормативний характер. Це досягається: 1) добором лексики його реєстру, подаванням до слів усталених граматичних форм та наголосів і додержанням сучасного для 60-х рр. ХХ ст. правопису; 2) стилістичною характеристикою слів і визначенням галузей їх використання; 3) показом тих значень і їхніх відтінків, які мають слова в літературній мові; 4) перекладом на французьку мову; 5) ілюстраціями, що дають живі приклади вживання слів і їхнього стилістичного забарвлення.

Попри відмінності в типології словників, порівняння перекладного словника із тлумачними академічними словниками 1970–1980 років (Словник української мови в 11 томах; далі – СУМ-11) та 2010–2025 років (Словник української мови у 20 томах; далі – СУМ-20)

є виправданим у межах аналізу практики стилістичного та галузевого ремаркування технічної лексики. Ремарки в усіх трьох джерелах виконують подібну функцію: засвідчують статус слова (словосполучення) як терміна, спеціальної лексеми або позначають сферу вживання. Тому зіставлення дає можливість оцінити, наскільки послідовно маркується технічна лексика в лексикографічній традиції різних форматів і періодів.

Актуальність. Попри нетермінологічний характер УФС-63, значну частину його лексичного матеріалу становлять саме терміносистеми різних галузей науки і техніки. Однак ці терміни не завжди послідовно промарковані укладачами, тому актуальним є дослідження технічної лексики з огляду на фахові ремарки в цьому перекладному словнику порівняно з тлумачними словниками СУМ-11, СУМ-20. Така робота дає змогу виявити особливості систематизації спеціальної лексики в різних типах словників і простежити зміни в підходах до стилістичного та функціонального ремаркування термінів.

Метою статті є аналіз статусу технічної термінології в УФС-63, виявлення специфіки ремаркування технічної лексики, її кількісного представлення та порівняння за цими показниками з академічними тлумачними словниками української мови.

Методи та матеріал дослідження. У дослідженні застосовано метод лексикографічного опису, порівняльний аналіз ремаркування, кількісний підрахунок одиниць, класифікацію лексем за галузевою приналежністю, а також семантичну інтерпретацію у випадках розбіжностей між словниками. Методологічну основу становить зіставлення принципів ремаркування в словниках різного типу (перекладного й тлумачних) та виявлення лексикографічної практики кваліфікації технічної термінології у ХХ–ХХІ століттях. Матеріалами дослідження стали перекладний загальномовний УФС-63 та академічні тлумачні словники сучасної української мови СУМ-11 та СУМ-20.

Із УФС-63 було відібрано лексеми з ремарками технічного характеру (*ав., астр., ел., мат., мех., мор., техн., фіз.* тощо), а також терміни та термінологічні сполучення, що мають очевидну належність до технічної сфери, але не мають стилістичного ремаркування. В УФС-63 галузеві позначки стосуються не лише вузької технічної лексики, а й суміжних галузей знань – хімії, фізики, математики, астрономії тощо. У зв'язку з цим під термінами технічного спрямування маємо на увазі як безпосередньо технічні позначення (напр., *техн., ел., буд.*), так і наукові терміни, дотичні до технічної сфери.

Відомо, що перекладні словники не завжди передбачають наявність стилістичних або

галузових ремарок, оскільки їхня основна функція – забезпечення міжмовної відповідності. Натомість граматичні ремарки (рід, відміна, вид, перехідність тощо) є традиційним і необхідним елементом перекладних видань, бо вони допомагають встановити коректну граматичну відповідність між мовами. Галузеве та стилістичне ремаркування, на відміну від граматичного, не є обов'язковим і залежить від лексикографічної концепції словника. Однак в УФС-63 широке й досить послідовне застосування позначок до спеціальної лексики – передусім технічної та наукової – демонструє прагнення укладачів не лише до адекватного перекладу, а й до лексикографічної стратифікації лексем за сферами вживання. Це робить дослідження ремаркування особливо показовим і цікавим для вивчення лексикографічної практики 1960-х років.

Для зіставного аналізу використано тлумачні словники СУМ-11 та СУМ-20. Станом на сьогодні опубліковано лише 16 томів СУМ-20 (від літери А до «ряхтливий» включно). Відповідно, можливість порівняння технічних термінів між УФС-63 та СУМ-20 обмежується лише тими словами, що алфавітно вміщуються у вищевказані межі. Подальше зіставлення буде можливим після завершення повного видання СУМ-20.

Основними завданнями є виокремлення корпусу технічної термінології УФС-63 за типом ремарок та галузевою приналежністю; порівняння ремаркування цієї лексики в УФС-63 зі словниками СУМ-11 і СУМ-20; визначення ступеню системності та послідовності у використанні ремарок до технічної лексики в УФС-63; аналіз причин включення до перекладного словника нетермінологічного типу значної кількості термінів; виявлення спільних й відмінних тенденцій у підходах до ремаркування технічних термінів у перекладному і тлумачних словниках.

Дослідження термінологічної лексики в перекладних і тлумачних словниках розвивається в українській лексикографії з урахуванням як нормативних, так і комунікативно-прагматичних аспектів. У центрі уваги – проблеми ремаркування термінів, їхня інтерпретація та статус у реєстрі словника. Дослідниця Л. Боярова наголошує на нормативній функції академічних перекладних словників, які фіксують термінолексику як мовну норму певного періоду. Вона розглядає, як терміни подаються в таких словниках, зокрема в аспекті лексичної кодифікації та відповідності міжмовного перекладу (Боярова, 2014). І. Лось, аналізуючи джерела реєстру Російсько-українського академічного словника за редакцією А. Кримського та С. Єфремова, порушує питання традицій добору лексики до

академічних праць. Ці спостереження можна частково екстраполювати й на перекладну лексикографію, де також формувався особливий підхід до корпусу термінів (Лось, 2018). У низці праць Л. Симоненко розкрито статус терміна в загальнономовних словниках та простежено тенденції сучасної української термінографії. Дослідниця вказує на відсутність єдності в ремаркуванні термінів і підкреслює необхідність системного підходу до представлення спеціалізованої лексики у словниках різного типу (Симоненко, 2013, 2014). Л. Томіленко у своїх працях простежує особливості репрезентації галузевої лексики в українських перекладних загальнономовних словниках 1917–1933 років, а також у лексикографічній практиці Віктора Дубровського. Її дослідження ілюструють, як термінологічні одиниці інтегруються до загальнономовного реєстру та які позначки супроводжують їх у перекладних виданнях (Томіленко, 2021, 2024). Проблему класифікації терміна як реєстрової одиниці розглядають О. Черниш, І. Башманівська та М. Кошелева, аналізуючи відмінності між загальноновживаною лексикою і спеціалізованими одиницями в укладанні словників (Черниш, 2023). З-поміж іноземних дослідників увагу привертає С. Breul, який розглядає мовну специфіку авіаційної галузі, підкреслюючи важливість лінгвістичної точності у фаховій комунікації (Breul, 2013). А. Condamines та А. Picton у своїй праці досліджують принципи текстової термінології, наголошуючи на потребі контекстуалізованого подання термінів у словниках (Condamines, 2022). М. Łukasik висвітлює когнітивну й лінгвістичну багатовимірність термінологічного словника як засобу спеціалізованої комунікації, що також може бути релевантним при аналізі галузевої лексики у перекладних джерелах (Łukasik, 2012).

Результати та обговорення.

Типологія та особливості ремаркування технічної лексики. У складі реєстру УФС-63 виявлено 1 465 слів і словосполучень, які позначено галузевими ремарками, що відповідають технічній сфері. Це становить 2,93 % від усього обсягу лексики словника. Така кількість є досить показовою з огляду на те, що УФС-63 належить до загальнономовного типу перекладних словників, де технічна термінологія зазвичай не посідає чільне місце. Така значна наявність технічних термінів у цьому лексикографічному ресурсі зумовлена, з одного боку, загальним контекстом його створення – епохою науково-технічного поступу, індустріалізації, розбудови радянської економіки та орієнтації на спеціалізовану освіту. Словник мав відображати не лише загальноновживану лексику, а й актуальні на той час поняття

та терміни таких галузей, як техніка, електротехніка, радіотехніка, авіація, автомобільна справа, фізика, математика тощо. З іншого боку, така кількість технічної лексики свідчить про прагнення укладачів забезпечити практичну корисність для фахівців, студентів технічних вишів і перекладачів. Тому логічно в передмові до цієї праці вказано: «Досить широко подано в словнику науково-технічну термінологію, слова і терміни з філософії, суспільних наук, мистецтва, юриспруденції тощо» (УФС, 1963: 3).

Семантико-граматичні особливості лексики з ремаркою *техн.* Лексика, маркована в УФС-63 як технічна, становить групу, що має такі семантичні параметри:

- назви технічних процесів, операцій, дій: *заземлення, екстрагування, електризація, електрозварювання, перехоплення, розточування, самозапалювання, трансляція, штампування* тощо;

- назви технічних приладів, пристроїв, механізмів, машин: *бусоль, випарник, випрямляч, високовольтний вмикач, відбивна піч, двигун, затискач, золотник, електромагніт, електрометр, компресор, комутатор, конвеєр, копер, магнето, манометр, радіатор* тощо;

- назви деталей, частин механізмів і конструкцій: *вал, вентиль, вертлюг, втулка, гніздо, жиклер, куліса, манжета, маховик, педаль, ротор, статор, шестірня, шків, шпindel* тощо;

- назви матеріалів та речовин: *барда, бут, віскоза, вогнетриви, газолін, ґрунтовка* (із літерою «ґ» згідно з тогочасним правописом), *гудрон, ебоніт, мазут, пульпа, шелак, шлак* тощо;

- назви одиниць вимірювання, величин, технічних характеристик: *ват, електросила, електротяга, маса, опір, сила, частота* тощо;

- терміни міжгалузевого вжитку (спільні для техніки, будівництва, авіації, гірництва тощо): *аерація, акомодация, апретуря, апретурний, апретурник, апретурниця, бродило, бродильний, велевевий, вибірник, виробний, лонжерон, напруга, ніпель, охолодник, соленоїд* тощо.

Таке широке представлення лексики з ремаркою *техн.* засвідчує прагнення укладачів системно охопити основні сфери технічного знання того часу, коли укладався словник. Лексеми стосуються як фундаментальних технічних понять (на кшталт *об'єм, сила, тиск*), так і вузькофахової лексики (*бремсберг* – термін гірничої, технічної галузі; *коротка хвиля* – з галузі радіотехніки; *талі* – з технічної галузі; *чушка* – металургійний термін), що ілюструє широкий підхід до добору та ремаркування технічної термінології в УФС-63.

Типологія галузевих ремарок. В УФС-63 ремаркування галузевої приналежності лексики

є одним із важливих засобів лексикографічної стратифікації. Загалом виявлено 14 типів технічних ремарок, а саме: *ав.* (авіація), *авт.* (автомобільна справа), *буд.* (будівельна справа), *гірн.* (гірнична справа), *зал.* (залізнична справа), *ел.* (електротехніка), *мат.* (математика), *мет.* (металургія), *мех.* (механіка), *мор.* (морська справа), *рад.* (радіотехніка), *спец.* (спеціальний термін), *техн.* (техніка), *фіз.* (фізика).

Найчастотнішими ремарками технічної галузі в УФС-63 є *техн.*, *мор.*, *фіз.*, *мат.*, *зал.*, *ав.*, *ел.*, що підтверджує спрямованість словника на фіксування лексики з актуальних на той час галузей радянської науки і техніки – власне техніки, електротехніки, фізики, математики, морської справи тощо. Наприклад, ремарка *техн.* супроводжує понад 600 реєстрових одиниць, *мор.* – понад 210, *фіз.* – понад 200, *мат.* – 159, *зал.* – 65, *ав.* – 58, *ел.* – 49 (діаграма 1).

Зрозуміло, що кількісна перевага окремих ремарок вказує на інтенсивний розвиток відповідних науково-технічних сфер у добу укладання словника, а також на запит до перекладного інструментарію, здатного охопити спеціалізовану лексику.

Особливою рисою УФС-63 є наявність комбінованого ремаркування термінів, коли до одного реєстрового слова або його значень подано дві або більше галузевих ремарок. Такий підхід засвідчує спробу максимально точно передати поліфункціональність терміна, зафіксувати його міжгалузеве використання. Так, наприклад, слова *капот* та *лонжерон* мають ремарки *техн.*, *ав.*, що вказує на їхнє вживання як у загальнотехнічному контексті, так і у вузькоспеціалізованій авіаційній сфері. Така стратегія

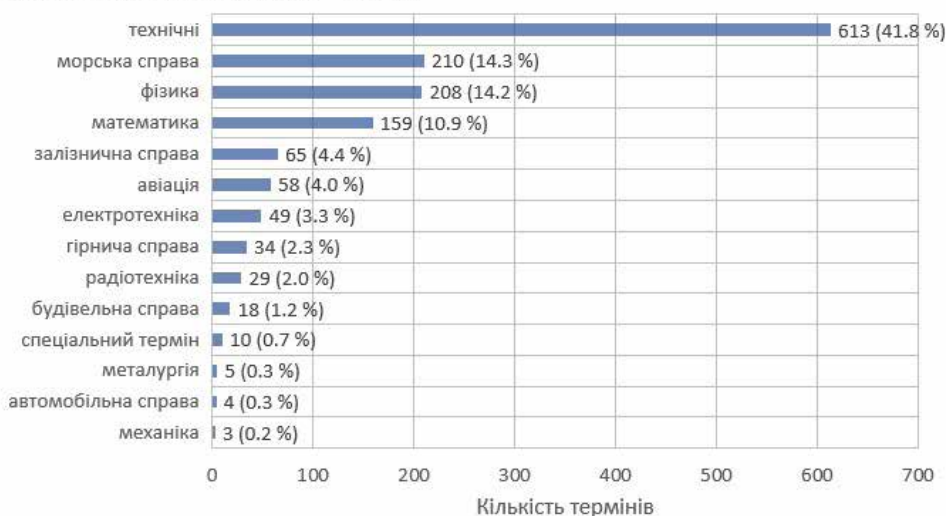
ремаркування дає змогу укладачеві уточнити сферу використання терміна, зберігаючи при цьому його міжгалузеву функціональність. Лексеми *сила* та *стиснений* позначені ремарками *техн.*, *фіз.*, що вказує на перехідність понять між прикладною технікою та фундаментальною фізикою. Слова *колектор* і *комутатор* мають ремарки *техн.*, *ел.* відповідно до їхнього частотного вживання в електротехніці, при цьому зазначено й загальнотехнічну значущість термінів.

Ремарку *техн.* із позначками інших точних та природничих наук спостерігаємо, наприклад, ще в таких групах позначень:

- *техн.*, *ав.* (*капот*, *лонжерон*);
- *техн.*, *анат.* (*пульпа* – суміш твердих частинок з рідиною і м'яка сполучна тканина, пронизана нервовими закінченнями, лімфатичними й кровоносними судинами, що заповнює порожнину зуба);
- *техн.*, *військ.* (*лінкор*, *міна*, *мінний*, *мінувати*, *монітор*, *сигнальний* тощо);
- *техн.*, *гідрол.* (*водоспуск*);
- *техн.*, *ел.* (*ввід*, *високовольтний*, *вмикач*);
- *техн.*, *мед.*, *хім.* (*екстрагувати*);
- *техн.*, *мор.* (*ротор*, *строп*);
- *техн.*, *орніт.* (*фрегат* – тип морського судна і вид птаха);
- *техн.*, *рад.* (*регенератор*);
- *техн.*, *фіз.* (*сила*, *стиснений*);
- *техн.*, *хім.* (*відганяти* / *відгонити* / *відігнати*, *детонація*, *карбюратор*, *карбюрація*, *переганяти* / *перегнати*, *перегонка*, *редуктор*, *хромистий*) та ін.

Комбіноване ремаркування багатозначних слів (на кшталт *азимут*, *екстрагувати*, *ефузія*,

Терміни технічної галузі (n = 1 465)

Діаграма 1. Терміни технічної галузі в УФС-63

перфорація, пульпа, рефракція, синус, триангуляція, фрегат) демонструє спільні зони лексичного вжитку, де один термін реалізується в кількох галузях одночасно. На особливу увагу заслуговує поєднання технічної ремарки з назвами мистецьких або прикладних сфер, як-от *техн., живп. (грунт, ґрунтовка, ґрунтувати)* та *техн., муз. (педаль)*.

Низка термінів (*абордаж, галера, капер, таран*) отримала у словнику комбіновану ремарку *мор., іст.*, що свідчить про належність цих одиниць як до морської справи, так і їхню часову віддаленість. Такі слова описують явища чи поняття, що були характерними для морської лексики минулих часів, але в сучасній для укладачів УФС-63 морській термінології їх уживали уже здебільшого в історичному або образному контекстах. Таким чином, подвійна ремарка фіксує і галузь, і актуальність ужитку, поєднуючи в одному позначенні професійну належність слова та його хронологічну специфіку. У лексикографічній практиці УФС-63, очевидно, не проводили чіткої межі між науками як такими та фаховою або мистецькою сферами, а ремаркування мало фіксувати сферу вживання, а не статус галузі як суто наукової. З цього випливає, що в УФС-63 галузева ремарка радше вказує на функціональну приналежність лексеми, ніж на її сувору наукову спеціалізацію. Це підкреслює прагнення укладачів не до суворої термінографічної класифікації, а до відображення реального мовного використання у професійних, технічних і культурних контекстах.

Лексеми технічного змісту б/р в УФС-63. Під час аналізу реєстру УФС-63 було виявлено 20 лексем, які за своїм значенням належать до технічної або спеціалізованої сфери, проте в словнику не мають жодної галузевої позначки. Вони не марковані, хоча демонструють тематичну різноманітність, а саме:

- назви оброблення речовин, технологічних процесів: *дистиляція, дистильований, дистиллювати, осадка*;
- назви вимірювань та технічних характеристик: *іраціональне число, частота*;
- назви технічних розчинів, інструментів, пристроїв: *анкер, капсула, манжета, фіксатив*;
- назви будівельних, металообробних понять: *вальцьований, вальцювати, стальований, шалівка*;
- інші спеціальні терміни: *вичіски, лучковий, фок-щогла, формула, шапкар*.

У СУМ-11 та СУМ-20 ці лексеми здебільшого марковані інакше (табл. 1).

Наявність деяких одиниць у реєстрі УФС-63 без жодного ремаркування їх або їхніх значень чи відтінків значень можна пояснити кількома причинами: редакційною непослідовністю

в дотриманні принципів ремаркування або прагненням укладачів зафіксувати загальнозживану лексику, не наголошуючи на її технічній приналежності.

Особливості галузевого ремаркування у перекладному словнику. Галузеве ремаркування в перекладних словниках, на відміну від тлумачних, не є обов'язковим компонентом лівої частини словникової статті. Основною функцією перекладного лексикографічного ресурсу є забезпечення міжмовної еквівалентності, що зумовлює переважання граматичних, а не стилістичних чи термінологічних позначок. Однак в УФС-63 спостерігаємо виразну тенденцію до галузевої стратифікації лексики, зокрема термінологічної, що вирізняє це видання з-поміж інших перекладних словників загальномовного типу. Прагнення укладачів до подання наукової і технічної лексики в її фаховому контексті відбиває спробу розширити функціональне призначення перекладного словника: від простої трансляції значень – до орієнтації користувача в умовах спеціалізованого використання терміна. Застосування галузевих ремарок в УФС-63, вочевидь, було обумовлене загальною лексикографічною політикою середини ХХ століття: необхідністю нормування, систематизації та популяризації фахової лексики в час інтенсивного науково-технічного поступу суспільства. Така практика наближає УФС-63 до ролі, притаманної тлумачним або термінологічним словникам, у яких галузеве ремаркування виконує не лише ідентифікаційну, а й когнітивну функцію. Це дає змогу вважати УФС-63 своєрідним гібридним словником – перекладним за типом, але з елементами галузевого опису, характерного для термінографії.

Лексика, представлена лише в УФС-63: спроба пояснення її відсутності в СУМ-11 і СУМ-20. Окремий шар лексики УФС-63 становлять одиниці, які не ввійшли до загальномовних тлумачних словників – ні до СУМ-11, ні до СУМ-20. Таких одиниць, за результатами опрацювання словника, виявлено 61. Вони заслуговують на особливу увагу, оскільки так чи так відображають мовну норму 1960-х років, зокрема в технічному, науковому та виробничому дискурсах. Причини їхньої відсутності у СУМ-11 і СУМ-20 можуть бути пояснені кількома причинами:

- зникненням відповідних понять: частина лексем, зафіксованих в УФС-63, позначала реалії, що втратили актуальність або були витіснені іншими технологіями й поняттями. Слова *автосани, агропоміа, агропропаганда, бронбашта, газомотор, паронагрівник, самозапалювач, світлограма, тіпалка* та ін. втратили своє денотативне навантаження через зникнення

Слова й словосполучення в УФС-63 б/р та їх статус у СУМ-11 та СУМ-20

Слова, словосполучення б/р в УФС-63	Ремаркування в СУМ-11	Ремаркування в СУМ-20
анкер	б/р	б/р (основне значення), а також техн., інформ.
вальцювальний	<i>техн.</i>	<i>техн.</i>
вальцювати	<i>техн.</i>	<i>техн.</i>
вичіски	<i>спец.</i>	<i>спец.</i>
дистилювати	<i>техн.</i>	<i>фіз., хім.</i>
дистиляція	<i>техн.</i>	<i>фіз., хім.</i>
дистильований	<i>техн.</i>	<i>фіз., хім.</i>
іраціональне число	–	<i>термін (Δ)</i>
капсула	<i>техн., анат., фарм</i>	<i>б/р (основне значення), а також анат., фарм., техн.</i>
кочегарка	<i>техн.</i>	<i>техн.</i>
лучковий	<i>спец. / архт.</i>	<i>техн., архт.</i>
манжета	<i>б/р (основне значення), а також техн.</i>	<i>б/р (основне значення), а також техн.</i>
осадка	<i>б/р (основне значення), а також мор., спец.</i>	<i>мор., спец.</i>
сталюваний	<i>спец.</i>	
фіксатив	<i>спец.</i>	
фок-щогла	<i>мор.</i>	
формула	<i>б/р (основне значення), а також мат., хім.</i>	
частота	<i>б/р (основне значення), а також спец.</i>	
шалівка	<i>буд.</i>	
шапкар	<i>спец.</i>	

самих предметів або явищ, які вони позначали. Їх вилучення з подальших словників логічно зумовлене втраченою комунікативною потребою;

- зміною мовної норми: частина лексики з УФС-63 перестала відповідати тогочасним нормам літературної української мови. Наприклад, конструкції з композитом *-видний* (наприклад, *голковидний, променевидний*) у сучасній українській мові витіснено формами з композитом *-подібний* – *голкоподібний, променеподібний*. Така еволюція стосується також слів на кшталт *аерофотозйомка* (заміщено формою *аерофотознімання*), *анестезуючий* (відсутнє у СУМ-11, а в СУМ-20 замінено формою *анестезувальний*), *вантажопідійомник* (відсутній у СУМ-11, а в СУМ-20 замінено формою *вантажопідіймач*), *задувка* (в СУМ-11 зафіксовано, а в СУМ-20 замінено формою *задування*), *зварка* (в СУМ-11 має ремарку *техн., рідко*, у СУМ-20 замінено формою *зварювання*), *теплоємність* (витіснене терміном *теплоємність*);

- витісненням або заміною русизмів та кальок: слова на кшталт *настройка, недовиробка, обезжирювати, обкатка, обточка, приїск* є кальками з російської мови, які хоча й були вживаними в 1960-х роках, пізніше зазнали витіснення або заміни відповідниками з питомою українською

морфологією (*налагодження, неповне вироблення, знежирювати, оброблення тощо*);

- приналежністю термінів до вузькоспеціалізованої лексики: слова на кшталт *термоскоп, форстенъга, шумпеленгатор* позначають реалії з вузького професійного вжитку – морської справи, фізики або спеціальних інженерних процесів. Їх можна кваліфікувати як терміни, які належать до фахової (галузевої) лексики й такі, що не мають значного поширення за межами професійного середовища. Саме тому такі одиниці не були включені до загальнономовних словників, орієнтованих на загальнонаціональний лексичний фонд, адже, на думку Л. Симоненко, «місце вузькогалузевих термінів – у галузевих словниках» (Симоненко, 2013: 222).

Висновки. Отже, УФС-63 має подвійну функцію: перекладного джерела, а також фіксатора технічної лексики доби індустріалізації, тож обсяг термінів (≈ 3 % реєстру) значно перевищує середні показники загальнономовних перекладних словників. Галузеве ремаркування є загально системним, але деякі відсутні галузеві позначки свідчать про певну непослідовність. Комбіновані ремарки демонструють урахування міждисциплінарності технічних понять. Деякі русизми української частини словника вказують на тодішню

політику калькування, що нині замінюють питомими українськими відповідниками. Галузеве ремаркування УФС-63 виконує не лише ідентифікаційну функцію, а й евристичну, розкриваючи смислові межі терміна у фахових дискурсах. Комбіновані позначення надають лексемам багатовимірності й засвідчують міждисциплінарний підхід до подання термінів, що було новаторським для перекладного загальномовного словника у середині ХХ століття. Варто підкреслити, що викладені підходи продовжують розвиватися академічною українською лексикографією. Так, СУМ-11 уперше запропонував, хоч і досить загальну, систему галузевих ремарок, увівши нормативний стандарт ремаркування спеціальної лексики у другій половині ХХ ст. СУМ-20, розширюючи та конкретизуючи цей підхід, упровадив багаторівневу (галузеву, стилістичну, часову) анотацію й цифрові пошукові інструменти, що робить технічні терміносистеми прозорішими для користувача. Така лексикографічна естафета дає змогу розглядати УФС-63 не ізольовано, а як логічну ланку в безперервному процесі кодифікації технічної лексики в українських академічних словниках. Подальше дослідження може бути спрямоване на детальний аналіз критеріїв немаркованого подання технічних лексем та вироблення типології причин їхньої ремаркової варіативності в словниках різного типу. Перспективним є також вивчення взаємодії галузевих, стилістичних і часових позначок у процесі кодифікації спеціальної лексики. Це дасть змогу точніше окреслити місце перекладних словників у формуванні національної термінографічної традиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боярова, Л. (2014). Академічні перекладні словники як сфера фіксування української термінолексики: Нормативний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*, 1127, 24–29.
2. Лось, О. (2018). Джерела реєстру російсько-українського академічного словника за редакцією А. Кримського та С. Єфремова та їхній вплив на академічний словник. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*, 4, 155–165.
3. Симоненко, Л. О. (2013). Термін у загальномовних словниках. У *Українська і слов'янська тлумачна і перекладна лексикографія* (220–226). НАН України, Інститут української мови.
4. Симоненко, Л. О. (2014). Українська термінографія: Стан і перспективи. *Мовознавство*, 4, 28–35.
5. Томіленко, Л. М. (2021). Галузева лексика як частина реєстру «Словника московсько-українського» Віктора Дубровського. *Філологічний часопис*, 1(17), 132–140. <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2021.232711>
6. Томіленко, Л. М. (2024). *Галузева лексика в українській перекладній загальномовній лексикографії 1917–1933 років*. УМІФ НАН України. <https://doi.org/10.33190/978-617-14-0236-2>
7. Черниш, О. А., Башманівська, І. В., & Кошелева, М. В. (2023). Термін як реєстрова одиниця. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 64, 149–153. <https://doi.org/10.32782/2409-1154.2023.64.34>
8. Breul, C. (2013). Language in aviation: The relevance of linguistics and relevance theory. *LSP Journal*, 4(1), 71–86. <https://rauli.cbs.dk/index.php/lspcog/article/view/4082>
9. Condamines, A., & Picton, A. (2022). Textual terminology: Origins, principles and new challenges. In *Theoretical perspectives on terminology* (pp. 219–235). John Benjamins Publishing Company.
10. <https://doi.org/10.1075/tlpr.23.10con>
11. Łukasik, M. (2012). Terminological dictionary as a comprehensive cognitive and linguistic tool. *Kalba ir kontekstai*, 5(1), 98–108.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. УФС-63 – Українсько-французький словник: Бл. 50000 слів / [За ред. О. О. Андрієвської, Л. А. Яворської]. К.: Рад. школа, 1963. 836 с.
2. СУМ-11 – Словник української мови: в 11 томах / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.] К.: Наукова думка, 1970–1980.
3. СУМ-20 – Словник української мови: у 20 томах / [за ред. В. М. Русанівського]. К.: Наукова думка, 2010. НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. К.: Наукова думка, 2010–2024. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=89768&page=2743>

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)